

NOARUS: SAVA ALI NJEN SPODNJI TOK?

Reke so od nekdaj predstavljale najbolj naravno in včasih celo edino komunikacijo med naselji in deželami; rečna pot je povezovala tudi med seboj zelo oddaljene kraje. Sava je bila del takšne poti, ki se je začela na Ljubljani pri Navportu, zdaj Vrhniki (tudi reka se je v antiki imenovala *Nauportus*), in nadaljevala prek Save in Donave do Črnega morja. To je bila legendarna »argonavska pot«, saj naj bi se po eni od različic mita o Jazonu in zlatem runu Jazon skupaj s svojo posadko petdesetih najhrabrejših grških junakov na begu pred Medejinim očetom, kolhijskim kraljem, vračal z govorečo ladjo Argo od Črnega morja proti Jadranu prav po teh rekah.¹ Reke so bile poleg gora od nekdaj najizrazitejša geografska značilnost vsake pokrajine, bile pa so tudi velikega gospodarskega pomena, saj je bil promet po rekah kljub brzicam, slapovom in drugim zaprekam cenejši od kopenskega tudi potem, ko so si ljudje zgradili ceste. Neredko so si reke vsekale struge med hribovjem skozi ozke doline, kjer ponekod še za vlečne poti ni bilo prostora; na nekaterih odsekih to velja tudi za Savo.²

Nič nenavadnega torej ni, da so se za reke ohranila prastara imena, ki pripadajo praviloma najstarejši jezikovni plasti vsake dežele: kljub naseljevanju drugih ljudstev, raznim selitvam in vojniam so se namreč ohranjala iz roda v rod. Pomembne reke so imele tudi več imen, saj so tekle skozi različno govoreče dežele, kjer so jih različna ljudstva različno poimenovala. To je npr. veljalo za Donavo, ki se je imenovala tudi Istros; ime Ister je bilo znano grškim piscem, pozneje se je omejilo predvsem na njen spodnji tok. Zanimivo je, da je znan

1 Marjeta Šašel Kos, A Few Remarks Concerning the *archaeologia* of Nauportus and Emona: The Argonauts. V: *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century / Mediteranski miti od antike do 18. stoletja* (Ljubljana: Založba ZRC, 2006), 13–20.

2 Janez Dular, Sava v bronasti in železni dobi. V tej publikaciji, str. 36 ss.

dr. Marjeta Šašel Kos

REKA KOT BOŽANSTVO – SAVA V ANTIKI

tudi kraj Istros v bližini izliva Donave, podobno kot Navportus ob istoimenski reki ali še danes vas Sava ob Savi. V času rimskega imperija je bila pri rimskodobnih piscih Donava znana predvsem kot Danubius/Danuvius, ohranjeno pa je celo njeno skitsko ime, Matoas, ki naj bi pomenilo 'srečo prinašajoča'.³

Pri grškem zgodovinarju in geografu Strabonu, ki je živel in pisal predvsem v času cesarja Avgusta (27 pr. Kr. – 14 po Kr.), je v zvezi s Savo ohranjeno zanimivo besedilo, ki kaže, da tudi največji antični geograf ni imel jasnih predstav o toku rek na jugovzhodnem alpskem in panonskem prostoru. Pravi namreč takole: »Blizu Navporta teče reka Korkoras [Krka], ki sprejema blago. Izliva se v Savus [Savo], ta v Dravus [Dravo], Dravus pa v Noar pri Segestiki. Tam Noar poveča reka Kolapis [Kolpa], ki izvira pod goro Albius [Snežnik] in teče skozi deželo Japodov. Noar se izliva v Danuvij [Donavo] na območju Skordiskov.«⁴

Korkoras (Krka) je na tem mestu napačno omenjen namesto reke Navporta (Ljublanice), ki je postala v virih pomembna šele po ustanovitvi Akvileje leta 181 pr. Kr. Strabon je za te podatke očitno uporabljal kombinacijo nekega mlajšega vira, ki je že vedel za kraj Navport, in nekega starejšega, verjetno iz 3. stoletja pr. Kr., ki Navporta še ni poznal, toda vedel je za reko Krko. Tedaj so bile namreč še v razcvetu železnodobne naselbine na Dolenjskem v dolini Krke, koder je vodila najkrajša pot do pomembnega panonskega tržnega mesta (emporija) Segestike oz. Siscije (Sisak)⁵; pozneje je to pot zamenjala pot po Ljubljani in Savi. Krka izvi-

3 Strabon, fragment 31a, iz Evstatija in Štefana iz Bizanca. Prim. *Strabons Geographika. Mit Übersetzung und Kommentar*: Stefan Radt. Bd. 2: Buch V–VIII: Text und Übersetzung (Göttingen: 2003), 385.

4 7, 5, 2 C 313–314.

5 Jaroslav Šašel, Strabo, Odra and Archaeology. V: *Ancient Europe and the Mediterranean. Studies presented in honour of Hugh Hencken* (Warminster: 1977), 157–160 (= *Opera selecta*. [Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 1992, Situla 30], 630–633).

Slika 1: Reka Noar pri Strabonu – drugo ime za Savo ali njen spodnji tok (po Šašel Kos, cit. v op. 8)

ra pri vasi Krka pri Ivančni Gorici, obe reki se izlivata v Savo, Ljubljanica pri Zalogu, Krka pri Brežicah.⁶

Sava se ne izliva v Dravo, ta reka je pri Strabonu omejena povsem izven pravega geografskega konteksta, saj se seveda ne izliva pri Sisku, nasprotno, teče daleč proč od tega mesta. Kolapis (Kolpa), ki jo Strabon tudi omenja na tem mestu, se pri Sisku dejansko izliva v Savo. Vse kaže, da je Noar drugo ime za Savo (sl. 1), nedvomno vsaj za njen spodnji tok.⁷ Temu v prid govori še zadnji Strabonov stavek, da se Noar izliva v Donavo pri Skordiskih; ti so bili dejansko naseljeni v Singidunu (Beogradu), ki je bil ena njihovih večjih naselbin. Noar je torej bodisi starejše ime za Savo ali pa ime za to pomembno reko v nekem drugem jeziku, saj so ob njej prebivala različna ljudstva, ki so jo različno poimenovala; manj verjetno se zdi, da bi bilo to zgolj ime za njen spodnji tok. Domnevamo namreč, da so ljudje, ki so ob reki živeli, njen tok dovolj dobro poznali.⁸

SVETIŠČE ALI SVETI KRAJ, POSVEČEN SAVUSU IN ADSALUTI

Promet po reki Savi je bil že v prazgodovini velikega pomena in se je v antiki le še povečal. Kult vode je imel v prazgodovinski in rimski dobi med ljudmi zelo

pomembno vlogo, častili so vse vrste izvirov, tople vrelce, močvirja, potoke in reke. Kult Nimf je bil zelo priljubljen, pogosto so vodna božanstva častili tudi s konkretnimi imeni. Svoje zavetnike so imele večje in manjše reke, častili so tudi božanstva, ki naj bi ljudi varovala na nevarnih mestih v rekah, tako npr. v območju slapov in brzic. Boga Savusa so častili ob vsem toku reke Save, njemu posvečen oltar je bil najden v Verneku nasproti Kresnic na območju mesta Emona⁹, drugi pa v Andavtoniji (danes Ščitarjevo) jugovzhodno od Zagreba¹⁰. Zanimivo je, da se je ohranilo tudi posvetilo izvirov Save: v Zelencih pri Podkornu, kjer izvira Sava Dolinka, so nedavno našli oltar s posvetilom Saverkni. Ime tega božanstva bi celo utegnilo pomeniti 'mala Sava', vsekakor pa je povezano s Savo.¹¹

Na veliko moč, ki so jo pripisovali v rimskih časih Savusu, in na velik pomen reke kaže zanimiva svinčena zarotitvena ploščica iz Segestike/Siscije (Sisak), najdena leta 1913 med gradivom, ki je bilo z bagrom izkopano v reki Kolpi. Siscija se je iz prvotnega pomembnega trgovskega središča v Panoniji, znanega pod imenom Segesta/Segestika, razvila v cvetoče rimsko mesto in upravno središče tega dela Panonije, ki ga je kot kolonijo (avtonomno mesto najvišjega statusa) ustanovil cesar Vespazijan.¹²

6 Balduin Saria, Ljubljanica pri Strabonu (La Ljubljanica chez Strabon). *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 14 (1933), 140–141.

7 Mnenje, da bi bil Noar reka Odra, kot je menil Raoul Baladié, Strabon, *Géographie*, Tome IV, Livre VII. Texte établi et traduit par R. B. (Paris: 1989, Collection des Universités de France, Assoc. G. Budé), 305–306, ni verjetno, ker ni v skladu z nadaljnim Strabonovim besedilom. Prim tudi 7, 5, 12 C 318: »Veliki Skordiski prebivajo med dvema rekama, ki se izlivata v Ister, namreč Noar, ki teče mimo Segestike, in Margos«.

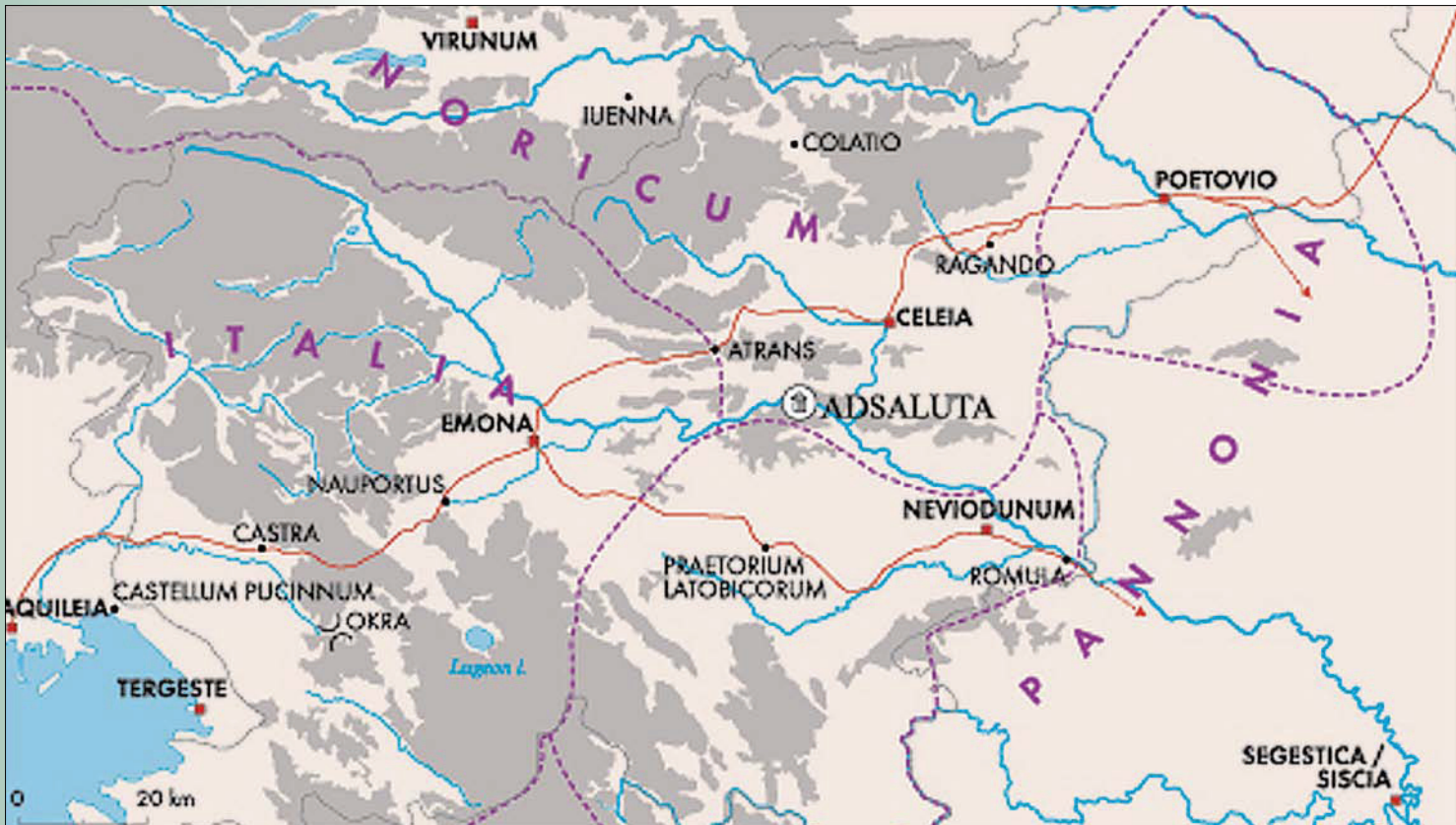
8 Marjeta Šašel Kos, The Noarus River in Strabo's *Geography*. *Tyche* 17 (2002), 145–153; prim. Raoul Baladié (op. 7), 306, za drugačno mnenje.

9 Shranjen je v Arheološkem muzeju: *AJL* 475 = *CIL* III 4009, prim. str. 1746; *ILS* 3908/9.

10 Nahaja se v lapidariju Narodnega muzeja Slovenije: *RINMS* 95.

11 Milan Lovenjak, Saverčna – a new water goddess from the Slovenian Alps. V: Elvira Migliario, A. Baroni (ur.), *Epigrafia delle Alpi. Bilanci e prospettive* (Trento: 2007, Labirinti 107), 351–363.

12 Tatjana Lolić, Colonia Flavia Siscia. V: Marjeta Šašel Kos, Peter Scherrer et al. (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia I.* (Ljubljana: 2003; Situla 41), 131–152.

Slika 2: Prostor med Akvilejo in Siscijo z označenim svetiščem Savusa in Adsalute (Računalniška grafika: Mateja Belak)

Na notranji strani ploščice so navedena imena ljudi, vpletenih v nek sodni spor, in zakletev piscev besedila, ki naj bi njihovim nasprotnikom preprečila, da bi jim mogli s pričanjem škoditi. Konec besedila je zelo poškodovan in nečitljiv. Besedilo na zunanji strani je naslovljeno na boga Savusa, ki so ga pisci prosili, naj potopi skupino ljudi, morda trgovcev, katerih konkurence so se bali. Čeprav je latinščina precej barbarska, je del zarotitve jasen: »Naročilo boš dal Savusu, da poskrbi za to, da jih potegne navzdol, da obmolkejo, da ne bodo mogli proti nam govoriti ali delovati...« Med navedenimi ljudmi je poleg domačinov tudi trgovec iz sosednjih Cibal (Vinkovci) ter celo trgovci iz oddaljenih dežel kot npr. iz Galije (Francija), Hispanije (Španija) in morda Mezije (Bolgarija). Ni izključeno, da je »naročilo« piscev ploščice, ki je bila najdena v Kolpi, veljalo bogu te reke, Kolapisu. Oba rečna bogova, katerih identifikacija ni sporna, saj se pri Sisciji Kolpa izliva v Savo, sta upodobljena na zlatih in srebrnih novcih iz 3. stoletja po Kr., ki so jih pod cesarjema Galienom in Probom kovali v kovnici v Sisciji.¹³

V zaselku Sava na desnem bregu reke Save nasproti železniške postaje Hrastnik je stalo svetišče (*sl. 2*)¹⁴, kjer so našli šest manjših oltarjev (enega brez napisa), posvečenih Savusu in Adsaluti ali pa le Adsaluti. Še štirje drugi majhni žrtveniki posvečeni Adsaluti ali obema božanstvoma, ki so bili najdeni v bližnji okolici, po vsej verjetnosti izvirajo iz svetišča (*sl. 3*), saj so bili vsi prirešeni in uporabljeni za gradbeni material.¹⁵ To lahko npr. z veliko verjetnostjo domnevamo za oba oltarja, ki sta služila kot temeljna kamna pri vhodnih vratih na pokopališče cerkve sv. Jurija v Šentjurju na Polju (pri Loki pri Zidanem Mostu).

Eden od teh dveh žrtvenikov, ki ga je že zelo načel zob časa, nosi komaj čitljivo posvetilo Savusu in Adsaluti; posvetitelj je neki Gaj Memij ali Mamij, črke se ne dajo več razbrati. Ve pa se, da ni imel tretjega imena, kar je značilno za zgodnje napise, morda je oltar še iz prve polovice 1. stoletja po Kr.¹⁶ Memiji oz. Mamiji so znani tudi z Gorenjske (iz Begunji), območja, ki je upravno pripadalo Emoni; nagrobnik njihove družine

13 András Alföldi, *Siscia, Vorarbeiten zu einem Corpus der in Siscia geprägten Römermünzen*. *Num. Köz.* 26–27, (1927–1928) [1931], 47, št. 14 in 2); *Probavi antoniniani*: P. H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V 2 (London: 1933, ponatis 1972), Probus št. 764–766.

14 V letih 1993–1995 je bilo izkopano, glej Jure Krajšek, Primož Stergar, *Keramika z rimskega svetiščnega območja v Podkrajju pri Hrastniku*, *Arheološki vestnik* 59 (2008), 245–277.

15 Marjeta Šašel Kos, *Savus and Adsaluta (Savus in Adsaluta)*. *Arheološki vestnik* 45 (1994), 99–122 (dopolnjen v: ead., *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic* [Ljubljana: 1999; Situla 38], 93–119).

16 Ta in vsa druga posvetila Savusu in Adsaluti so objavljena v članku o obeh božanstvih, cit. v op. 15.

ni sprejemljiva²², saj se le-ta izliva v Savo pri Zidanem Mostu skoraj dve uri hoda od svetišča.

Adsoluta je bila na tem mestu ob Savi pomembnejša. Ker nastopa skupaj s Savusom, je jasno, da gre za vodno božanstvo. Njeno ime je verjetno keltsko, na kar sklepamo po predponi *Ad-*, ki se pojavlja tudi v keltskih osebnih imenih, npr. *Adnamatus* in *Adiatulus*.²³ Na tem območju so prebivali Tavriski, verjetno je bila tavriskijska boginja. Drugi del njenega imena spominja na latinsko besedo *salus*, ki pomeni »zdravje, blagostanje«. Rimskodobnim prebivalcem in popotnikom je gotovo zbudale tovrstne asociacije, četudi je imelo njeno ime morda drugačen pomen. Ime Savus je po vsej verjetnosti starejšega, še predkeltskega izvora.

Rimsko osvajanje – tudi s plovili po Savi

Po ustanovitvi Akvileje leta 181 pr. Kr. so začeli Rimljani prodirati na sever in vzhod in osvajati neposredno keltsko zaledje tega pomembnega tržnega mesta. Akvilejo so namreč ustanovili zato, da bi v severni Italiji preprečili naselitev Keltov z onstran Alp, morda iz Posočja, ki so nekaj let pred tem prodrli čez dotlej neznan prelaz in v bližini bodoče Akvileje začeli ustanovljati svojo naselbino.²⁴ Viri poročajo o nekaj rimskih vojaških pohodih čez prelaz Okro (zdaj Razdrto pod Nanosom) v 2. stoletju pr. Kr., gotovo pa je še več odprav rimske vojske v bodoče slovenske kraje ostalo nezabeleženih: o znanih in neznanih bojnih pohodih rimskih legionarjev proti domačinom, ki so skušali zavarovati svoje naselbine, pričajo ostanki rimskega in keltskega orožja ter zakopanega denarja v Posočju, na Notranjskem in v zaledju »jantarske« potjo²⁵, kakor imenujemo glavno pot čez Okro, ki je vodila prek Navporta, Emone, Celeje do Petovione in naprej do Karnunta. Rim si je želel čim prej pridobiti nadzor nad to cesto, predvsem pa nad »argonavtsko« potjo (ta se je od jan-

tarske odcepila pri Emoni in peljala proti Segestiki/Sisciji ter naprej čez Balkan), pri tem je igrala pomembno vlogo tudi vodna pot.

Strabonovo poročilo o trgovanju čez Okro in Navport do Segestike/Siscije, ki se umešča v čas po ustanovitvi Akvileje, je bilo že omenjeno. Od Navporta dalje so tovor prevažali po rekah Ljubljanici in Savi. Strabon posebej poudari dve pomembni postaji na poti od Akvileje: Navport, naselje Tavriskov ob Ljubljani, kjer so tovor iz Akvileje preložili z vozov na čolne in ga prepeljali v Segestiko ter od tam naprej do Donave. S čim so trgovali? Strabon je o trgovanju med ilirskimi plemeni iz Ilirika (tj. zahodnega Balkana) in Italijo zapisal: »Njim pripeljejo Italiki vse, kar nudi morje, ter vino v lesenih sodih, medtem ko od njih dobijo sužnje, živino in kože«.²⁶

Bilo je le vprašanje časa, kdaj bodo Rimljani zavzeli obe pomembni prometnici ter njima pripadajoče zaledje in povezali svoje province na jugu (predvsem Makedonijo) s provinco na severu Italije, tostransko Galijo, ki so jo postopoma že širili čez Okro proti vzhodu. Območje ob glavni poti do Emone je, kot vse kaže, vsaj deloma osvojil že Cezar v času, ko je upravljal Galijo tostran in onstran Alp ter Ilirik (med leti 59 in 49 pr. Kr.), odločilno pa je bodoči slovenski prostor pokoril Oktavijan (poznejši cesar Avgust) v svoji ilirski vojni v letih 35 in 34 pr. Kr., ko se je na začetku vojne uspešno bojeval proti Karnom in Tavriskom.²⁷ Karni so naseljevali akvilejsko in tržaško zaledje, verjetno tudi Posočje ter Notranjsko in Gorenjsko. Tavriski so prebivali na Štajerskem in Dolenjskem, njihova pomembna naselbina je bil Navport. Segestika/Siscija, z rekama Savo in Kolpo dobro utrjeno mesto, je bila prvi in najpomembnejši panonski emporij.

Zanimivo je, da viri poročajo, da Oktavijan svojih zmag ni izbral le zahvaljujoč hrabrosti svojih legionarjev in vojakov iz pomožnih enot, temveč tudi s pomočjo rečne mornarice. Oktavijan je imel predvsem močno pomorsko vojaško mornarico, ki se je v Jadranu bojevala proti piratom v območju severnega jadranskega otočja in južnojadranskih otokov. Ta mornarica je v veliki meri skrbelo tudi za preskrbo Oktavijanove vojske in za prevoz vojaštva čim bližje bojiščem. Proti Japodom v Liki je rimska vojska prodirala predvsem iz Senja, do koder so jo pripeljale ladje. Del Oktavijanove vojske se je pomikal tudi peš iz območja Akvileje, v

22 Erich Polaschek, *Noricum*. V: *RE* XVII (1936), 1022.

23 Marjeta Šašel Kos, *The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia*. V: Bojan Djurić, Irena Lazar (ur.), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti*. Celje 8.–12. Mai / maj 1995. (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 1997, Situla 36), 21–42.

24 Kot keltska boginja je navedena pri Alfredu Holderju, ki pa je napačno menil, da gre za boginjo Savinje: *Altceltischer Sprachschatz* 1 (Leipzig: 1896, ponatis Graz: 1961), 46.

25 Jana Horvat, *The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel* (Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom). *Arheološki vestnik* 53 (2002), 117–192; Alenka Mišček, *The Early Romanization of the Southeastern Alpine Region in the Light of Numismatic Finds*. *Arheološki vestnik* 54 (2003), 369–379; Andrej Gaspari, *Posoški bojevniki med samostojnostjo in rimsko vojaško službo*. V: *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju*. (Tolmin: 2008), 29–48.

26 5, 1, 8 C 214.

27 Marjeta Šašel Kos, *Appian and Illyricum* (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 2005; Situla 43), 393 ss.

katere bližini so legije in pomožne vojaške enote gotove imele celo vrsto kratkotrajnih vojaških taborov. Od tod so krenile po glavni poti čez Okro, kjer je bila že od prej, s konca 2. stoletja pr. Kr., prva rimska trgovska postojanka, ter dalje proti Navportu, ki je bil pomemben rimski emporij najverjetneje že v času Cezarja. Živež za vojsko so najbrž vsaj deloma prevažali na čolnih po Ljubljani in Savi do Segestike/Siscije, ki je bila eden glavnih ciljev Oktavijanove vojske. Deloma so s čolni verjetno potovali tudi vojaki, saj je bil prevoz po rekah cenejši.

Padec Segestike/Siscije je bil eden največjih dosežkov Oktavijanove ilirske vojne. Mesto je veljalo tudi za strateško silno pomembno, saj naj bi bilo posebej primerno kot baza za vojno proti Dačanom, ki so v času Cezarja predstavljali za rimsko državo hudo grožnjo. Porazili so koalicijo Bojev in Tavriskov ter ogrozili Noriško kraljestvo, ki je bilo star rimski zaveznik. S tem je bila skoraj neposredno ogrožena tudi rimska država. Po smrti geto-dačanskega kralja Burebiste je moč dačanske države oslabela, vendar nevarnost še ni bila povsem mimo. Segestika/Siscija je z več strani obdana z rekama Kolpo in Savo in zato ni nenavadno, da je mesto padlo tudi po nekaj hudih rečnih bitkah, v eni od katerih je bil ubit Menodoros, najboljši Oktavijanov admiral, ki je leta 36 Oktavijanu izbral odločilno zmago na Siciliji nad Sekstom Pompejem, enem njegovih glavnih tekmecev. O tem piše Kasij Dion, grški zgodovinar iz 3. stoletja po Kr.

Grško pišoči rimski zgodovinar Apijan iz 2. stol. po Kr., ki je natančno opisal Oktavijanovo ilirsko vojno (čeprav rečnih bitk in Menodorove smrti začuda ne omenja), je posvetil del svoje pripovedi tudi bojem za Segestiko/Siscijo in omenil ladje. Pravi takole: »Tudi ta (dežela Segestanov) je del panonskega ozemlja ob reki Savusu; ob tej reki leži tudi utrjeno mesto, ki je zavarovano hkrati z reko in z zelo velikim jarkom. Zato se je Cezar (mišljen je Oktavijan) hotel še posebej polastiti mesta, ker ga je nameraval uporabiti kot skladišče za vojno proti Dačanom in Bastarnom, ki živijo onstran Istra. Reka se tamkaj imenuje Danubij, nekoliko niže pa postane Ister. Vanj se izliva Savus; Cezar je dal na tej reki zgraditi ladje, ki naj bi mu prepeljale živež do Danubija.«²⁸ Nekaj nejasnosti je v sliko, ki si jo ustvarimo na podlagi Apijanovega poročila, vnesel Kasij Dion, ki omenja, da so Oktavijanu ladje priskrbeli bližnji zavezniki, ki so mu jih pripeljali z Donave po Savi v Siscijo. Donava se je na to mesto verjetno prikradla po pomoti, zavezniki pa

so bili najverjetneje leto dni prej pokorjeni Tavriski, ki so imeli svoja plovila na Ljubljani in Savi. Važno vlogo so nedvomno igrale tudi ladje rimskih trgovcev v Navportu in Emoni.

Kakorkoli že, jasno je, da je rečna mornarica tudi v času nadaljnega osvajanja naših krajev (14 do 8 pr. Kr. in 6 do 9 po Kr.) igrala zelo pomembno vlogo. Ni naključje, da so bili nedavno odkriti vojaški tabori iz tega časa, npr. pri sv. Urhu, Čatežu in Obrežju, postavljeni ob Savi.²⁹ Rečna vojaška mornarica je delovala na Savi celo cesarsko obdobje, saj je bila del rimske vojske, nameščene v provinci Panoniji. V Neviodunu (Drnovo pri Krškem) je bilo pomembno pristanišče, ki je bilo deloma tudi izkopano.³⁰ Takšna rečna pristanišča so služila predvsem trgovanju v času miru, vedno pa so igrala pomembno vlogo tudi v vojnem času. Ni izključeno, da so bili oddelki vojaške mornarice nameščeni v vseh večjih pristaniščih ob Savi. Vlogo mornarice osvetljuje nagrobnik vojaka panonske mornarice (classis Pannonica),³¹ Lucija Elija Nigrina, ki je bil najden v Emoni.³² Emona gotovo ni bila vojaško pristanišče, ker je bila v Italiji, razen seveda v vojnem času, ko so bile razmere prilagojene vojnemu stanju. Vojak je bil po vsej verjetnosti član posadke na vojaškem plovilu nekje ob Savi, njegova družina pa je morda izvirala iz Emone in je bil zato tu pokopan.

Promet po Savi v antiki – sklep

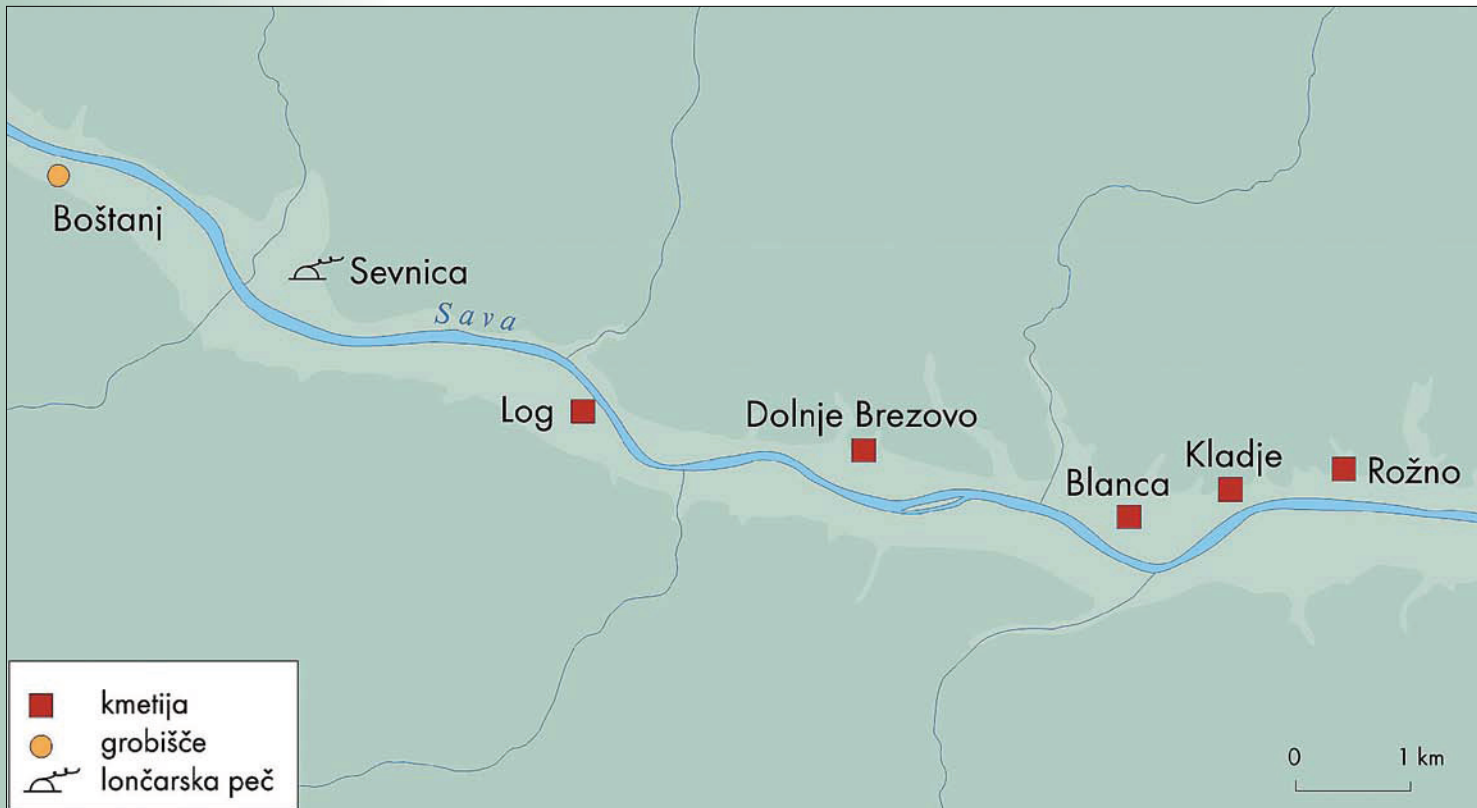
Kot smo videli, je glavni vir za opis trgovanja po Ljubljani in Savi – obe rečni poti sta bili neločljivo povezani – Strabon. Če povzamem: Italiki so prebivalcem Ilirika izvažali, kot pravi, vse kar nudi morje, torej predvsem sol in konzervirane morske sadeže, ter vino v lesenih sodih, od njih pa so v zameno dobivali sužnje, živino in kože. Zanimivo je, da je Karl Pick še leta 1911 promet po Ljubljani in Savi podobno opisal s temi besedami: »Prevoz tovora je bil za Kranjce že dolga stoletja zelo velikega pomena ... Trgovina se je na Kranjskem razvila zaradi ugodne geografske lege med Italijo, vzhodnimi in severnimi deželami. Iz Kranjske so pretežno izvažali železo, živo srebro, les, platno, steklo, sita, vosek,

29 Phil Mason: The Roman Fort at Obrežje and Augustan Military Activity in the Sava Valley in Slovenia. V: *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik*. Mainz 2008 (Bodenaltertümer Westfalens 45), 187–198.

30 Sonja Petru, Peter Petru: *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1978 (Katalogi in monografije 15).

31 Marin Zaninović: *Classis Flavia Pannonica. V: Arheološka istraživanja u Slavenskom Brodu in Brodskom Posavlju / Archaeological Research in Slavonski Brod and the Brodsko Posavlje Region* (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 16, 1991), 1993, 53–58.

32 RINMS 44.

Slika 5: Rimske gospodarske vile (kmetije) v dolini Save (po Horvat, cit. v op. 33, str. 245)

med in živino, uvažali pa so italijanska in štajerska vina, italijansko olje in sol z morske obale«. Ta dva opisa se, upoštevajoč ogromno časovno razliko med obema, pravzaprav le malo razlikujeta, pa tudi druga poročila kažejo, da se razmere plovbe po Savi vse do izgradnje železnice z nekaterih vidikov niso bistveno razlikovale od razmer v antiki.

Kako je potekala plovba v antiki, si lahko približno predstavljamo na podlagi poročil iz časa pred železnico. Potovanje po Savi v smeri rečnega toka je bilo izvedljivo zgolj s čolni in drugimi plovili brez pomoči, čeprav so plovbo na več mestih močno ovirale brzice, čeri in slapovi. Plovba na takšnih odsekih je bila zelo nevarna, zato je več kot razumljivo, da so se rečni popotniki priporočali Savusu in Adsaluti. Potovanje v obratno smer marsikje ni bilo mogoče brez vleke plovil z vprežno živino po obrežnih kolovozih, ki so bili napravljeni prav v ta namen, tako npr. tudi med Zidanim Mostom in Zalogom. Takšna vlečna pot se je v nemščini imenovala *Treppelweg* in je bila pod nadzorom cesarskega urada za rečno plovbo. V antiki ni bilo dosti drugače in ni izključeno, da je, tako kot vse državne ceste, tudi to pot vzdrževala rimska država. Včasih je bilo treba poti celo izsekati v skalnate stene. Levi breg Save, torej nasproti desnemu, kjer je stalo svetišče, je nudil več manevrskega prostora, tod je v antiki pote-

kala tudi glavna cesta, ki je povezovala Celejo z Neviodunom in drugimi naselbinami ob Savi. Levi breg je bil zaradi geografsko primernejše pokrajine bolj poseljen od desnega, tu je bila zgrajena tudi južna železnica, ki je obstoječo cesto v marsičem nadomestila. Vzhodno od Sevnice je bila predvsem na levem bregu Save odkrita cela vrsta rimskih vil, majhnih gospodarskih središč, kar spet kaže na velik pomen in veliko prednost bližine plovne reke (sl. 5).³³

Brodarjenje po Savi, ki ga je po reki navzgor omogočala vleka z vprežno živino, je bilo zelo živahno vse do leta 1862, ko je začela obratovati hrvaška železnica Zidani Most-Sisak. Tedaj je povsem zamrlo. Naj zaključim z opisom brodarjenja, ki nam ga je ohranil A. Planinc z Broda pod Boštanjem ob Savi. Izviral je namreč z domačije, kjer je bila znamenita brodniska postaja. Povzeto se njegov opis glasi:

»Ceste so bile v 18. in 19. stoletju tako slabe, da so bile rečne poti toliko bolj pomembne, k živahni trgovini je posebej pripomoglo povpraševanje Tržičanov po žitu, ki so ga tovorili z ladjami od Siska do Zaloga. Žito in vino, ki so ga natovarjali v Krškem in na Vidmu, sta bila najobičajnejši tovor. Pot, ki je trajala od 16 do 26 dni, je bila naporna, saj vlečna pot ob reki ni bila povsod urejena

³³ Jana Horvat, Podeželje. V: *Zakladi tisočletij – Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov* (Ljubljana: Modrijan 1999), 244–246.

za vprežno živino in so morali na marsikaterem odseku ladje vleči krepki fantje in možje. Po Savi navzdol tovor ni smel biti pretežak; trgovcem v krajih ob Savi so dovažali sladkor, kavo, olje, železo in manufakturno blago. Ugoden čas za tovorjenje je bil predvsem pomladi in jeseni, poleti ob suši je bilo često težko spraviti ladje čez nevarne čeri; vsako leto se je razbila vsaj ena, če ne dve ladji.³⁴

Planinc tudi omenja, da je imel častno mesto na ladji vedno krmar, saj je bilo varno krmarjenje plovila najvažnejša naloga na čolnu. Enako je bilo tudi v antiki, kar lahko sklepamo iz posvetila, ki ga je Adsaluti dal postaviti Lucij Servilij Evtih s svojimi krmarji; krmarji so bili na napisu izrecno omenjeni, kar je zgovoren dokaz za njihovo pomembno vlogo pri plovbi. Da je vse dobro potekalo, so morali biti čolnarji povezani, saj so bili le tako kos težkim nalogam, ki jih je narekovala plovba po rekah. V Emoni je takšno združenje čolnarjev (*collegium naviculariorum*) dejansko dokumentirano³⁵, podobna so gotovo obstajala v vseh mestih ob rekah, tako brez dvoma tudi v Neviodunu ob Savi. Takim združenjem so pripadali tudi nekateri, ki so dali Savusu in Adsaluti postaviti žrtvenike. Zanimivo je, da sta še do predpreteklega stoletja v Ljubljani obstajala dva ceha čolnarjev, malih in velikih.³⁶

Brodarjenje po Savi si moramo proti koncu prazgodovine in v rimski dobi predstavljati približno tako, kakor ga opisuje Planinc. Ni izključeno, da je vlečna pot tudi v antiki potekala po bolj ali manj isti trasi kot v njegovem času. Na desnem bregu Save pri Brestanici (prej Reichenburg) so odkrili nekaj rimskih miljnikov, nekje tam je potrebno iskati tudi most čez Savo. Na desnem bregu reke je bilo prvo večje antično naselje šele pri Radečah. Takšna vlečna pot je morala imeti še vmesne postaje, saj brez njih ne bi mogla delovati. Ena takšnih je bil brez dvoma sveti kraj pri Verneku (nasproti železniške postaje Kresnice), kjer so našli Savusu posvečeni oltar. Druga takšna postaja je bil zaselek Sava z Adsaluti in Savusu posvečenim manjšim svetiščem in svetim gajem. Božanski par je bdel nad srečno plovo rečnih potnikov, ljudje, ki so tam živeli in sveti kraj oskrbovali, so neposredno skrbeli za vse, kar so potniki potrebovali za vožnjo po nevarni reki.

Kratice:

AIJ = Viktor Hoffiller, Balduin Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*. Heft I: *Noricum und Pannonia Superior* (Zagreb: 1938).

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

ILS = *Inscriptiones Latinae selectae*, izd. Hermannus Dessau (Berlin: 1892–1916).

ILSI = Milan Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1: Neviodunum* (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 1998, Situla 37).

RINMS = Marjeta Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 1997, Situla 35).

34 Anton Planinc (priretil Josip Wester), Nekdanje brodarstvo po Savi. V: *Carniola* 5 (1914), 123–136.

35 *RINMS* 46.

36 Karel Pick: O čolnih na Savi in na Ljubljani. V: *Carniola* 2 (1911), 173–174.

POVZETEK

Reke so od nekdaj predstavljale najbolj naravno komunikacijo med naselji in deželami; Sava je bila del takšne poti, ki se je začela na Ljubljanici pri Navportu (Vrhnik) in nadaljevala prek Save in Donave do Črnege morja. To je bila legendarna »argonavska pot«, saj naj bi se po njej vračal Jazon skupaj s svojo posadko. Za reke so se ohranila prastara imena, ki pripadajo praviloma najstarejši jezikovni plasti vsake dežele; to je veljalo tudi za Savo. Zanimivo je, da zgodovinar in geograf Strabon (živel je v času cesarja Avgusta) omenja reko Noar, ki ni bila nič drugega kot spodnji tok reke Save, ali pa celo drugo ime za Savo.

Promet po Savi je bil že v prazgodovini velikega pomena, v antiki pa se je še povečal. Ljudje so častili vse vrste izvirov, tople vrelce, močvirja, potoke in reke. Boga Savusa so častili ob vsem toku Save, v zaselku Sava nasproti Hrastnika pa je stalo svetišče, kjer so našli manjše oltarje, posvečene Adsaluti ali njej in Savusu. Strabon, ki popisuje trgovanje čez prelaz Okro (Razdrto pod Nanosom) do Navporta in od tam naprej s čolni do Segestike/Siscije (Sisak), pravi, da tamkajšnjim prebivalcem italiski trgovci pripeljejo »vse, kar nudi morje, ter vino v lesenih sodih, medtem ko od njih dobijo sužnje, živino in kože«. Ko so Rimljani v času cesarja Avgusta in že nekaj prej osvajali ozemlje današnje Slovenije, se je tudi del vojaštva in vojaških tovorov prevažal po Ljubljanici in Savi, v Sisciji, ob sotočju Kolpe in Save, pa so se odvijale celo rečne bitke.

ABSTRACT

Rivers have always been the most natural communication routes linking settlements and countries; the Sava River represented a part of such a route starting on the Ljubljanica River near Nauportus (Vrhnik), and continuing along the Sava and the Danube to the Black Sea. This was the legendary return route of Jason and the Argonauts. Rivers have kept their names from ancient times, and as a rule they belong to the most fundamental linguistic layers in any country. This is also true for the Sava River. It is interesting that the historian and geographer Strabo (who lived in the Augustan age) mentions the river Noarus, which represents nothing other than the name for the lower section of the Sava River or was even its second name.

Navigation on the Sava was very important in prehistory and even more so in Antiquity. People worshipped all kinds of (hot) springs, marshes, streams and rivers. The god Savus was worshipped along

the entire course of the Sava River. In the settlement called Sava opposite Hrastnik, altars to the goddess Adsalluta and god Savus were found. When describing trading over the Ocra Pass (Razdrto pod Nanosom) towards Nauportus and then by boat to Segestica/Siscia (Sisak), Strabo noted that Italic merchants traded "everything the sea offers, and wine in wooden barrels, for slaves, stock and skins". When conquering the territory of present-day Slovenia in the Augustan period and earlier, a part of the Roman army and their supplies navigated the Ljubljanica and the Sava, while river battles took place at Siscia near the confluence of the Kolpa and Sava Rivers.